

Historia filozofii z ilustracjami

Anthony Kenny, *A new history of western philosophy*, v. 4. *Philosophy in the modern world*, Oxford University Press, 2007, xv, 347 s.

Publikacja z zakresu historii filozofii opatrzona ilustracjami to wyzwanie zarówno dla autora, jak i dla wydawcy pojawiające się już na etapie koncepcji. W dobie kultury obrazkowej obecność ilustracji w książce filozoficznej wydaje się oczywista.

Ilustrowana historia filozofii w języku polskim to przede wszystkim *Historia filozofii* Władysława Tatarkiewicza zawierająca portrety myślicieli, ale też książki filozoficzne, w których oprócz portretów danego filozofa z różnych okresów życia można znaleźć wizerunki jego rodziny, przyjaciół, oponentów, miejsc z nim związanych, faksymila korespondencji i dzieł czy ilustracje (niejednokrotnie reprodukcje malarstwa) dotyczące epoki bądź skojarzone przez autorów biografii z myślą filozofa¹.

Wymienione rodzaje ilustracji ozdabiają przełożone na język polski historie filozofii: *Mądrość Zachodu* Bertranda Russella² i *Oxfordzką ilustrowaną historię filozofii* pod redakcją Anthony'ego Kenny'ego³, złożoną z esejów redaktora i autorów znanych już czytelnikowi polskiemu⁴. W podobnej konwencji ilustracyjnej pozostaje czterotomowa *A new history of western philosophy*⁵ autorstwa A. Kenny'ego⁶, wysoko oceniona przez recenzentów, którzy nie omieszkali podkreślić trafności doboru ilustracji do tekstu.

¹ Np. Steven Nadler, *Spinoza*, PIW, 2002 (Biografie Sławnych Ludzi); Steffen Dietzsch, *Immanuel Kant: biografia*, Wiedza Powszechna, 2005.

² Opracowanie naukowe Teresa Hołówka, Penta, 1995.

³ Zysk i S-ka, 2001; wydana po raz pierwszy przez Oxford University Press w 1994 r. była wznawiana kilkakrotnie w Anglii i USA; przekład niemiecki *Illustrierte Geschichte der westlichen Philosophie*, Campus, 1995.

⁴ Anthony Kenny, *Tomasz z Akwinu*, Prószyński i S-ka, 1999 (Dawni Mistrzowie), rec. Artur Andrzejuk, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 33, 2002; m.in. David Pears, *Wittgenstein*, Prószyński i S-ka, 1999 (Mistrzowie Współczesności); Roger Scruton, *Przewodnik po filozofii dla inteligentnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.

⁵ v. 1. *Ancient philosophy*, 2004, v. 2. *Medieval philosophy*, 2005, v. 3. *The rise of modern philosophy*, 2006, v. 4. *Philosophy in the modern world*, 2007.

⁶ Sir Anthony John Patrick Kenny, ur. w 1931 r., angielski filozof i historyk filozofii z Oxfordu, jest autorem wielu cenionych publikacji naukowych i akademickich, także popularyzujących myśl wielkich filozofów – Arystotelesa, Tomasza z Akwinu, Kartezjusza, Wittgensteina. Z bogatego dorobku w przekładzie polskim została wydana biografia Tomasza z Akwinu [patrz przyp. 4] i *Krótką historią filozofii zachodniej*, fragmenty poetyckie przełożył Ernest Bryll, Prószyński i S-ka,

Notę edytorską do tomu 4 otwiera zdanie: „Sir Anthony Kenny tells the fascinating story of the development of philosophy in the modern world [...]”. Można tu zapytać – dlaczego *fascinating story*? Lektura książki potwierdza opinię wydawcy. Autor kreśli dzieje filozofii europejskiej i amerykańskiej wielopłaszczyznowo, w kontekście wydarzeń i przemian historycznych, politycznych, kulturowych, naukowych, ale też z nawiązaniami do przeszłości, nader klarownie je splatając z myślą filozofów, których idee uznał za wielce znaczące. Dodatkowym atutem jest zrozumienie przez autora współczesnego czytelnika funkcjonującego wszak w kulturze piktograficznej, co znajduje odzwierciedlenie nie tylko w umieszczonych w książce ilustracjach, ale także w barwnym acz operującym konkretnymi języku wykładu.

„Polski ślad” to jedynie wzmianka o obecności Quine’a w Warszawie: „Having early established a reputation as a formal logician, Quine spent time with the Vienna Circle, and in Prague and Warsaw.” (s. 64). Wiele podobnych ujęć, można by rzec, hasłowych, dostrzega się tu, ale dla zorientowanego w historii filozofii czytelnika operowanie przez autora techniką flesza nie jest zbyt trudnym zadaniem w zrozumieniu tekstu. Dodatkowe wsparcie w lekturze to chronologia⁷ ważnych dzieł filozoficznych od *Dociekań filozoficznych o pochodzeniu naszych idei wzniosłości i piękna* Edmunda Burke (1757)⁸ do *Teorii sprawiedliwości* Johna Rawlsa (1971)⁹. Dzieła cytowane (jest ich znacznie więcej niż w chronologii) zestawiono w wykazie alfabetycznym według nazwisk filozofów¹⁰ – cytaty i przywołania w tekście książki opatrzone odpowiednimi skrótami.

Autor ujął materię książki w 12 rozdziałów – w trzech pierwszych wykład koncentruje się na wielkich postaciach: 1. Bentham to Nietzsche, 2. Peirce to Strawson, 3. Freud to Derrida, w dalszych zaś na działach i wielkich problemach filozofii: 4. Logic, 5. Language, 6. Epistemology, 7. Metaphysics, 8. Philosophy

2005; rec. Sebastian Tomasz Kołodziejczyk, *Problemy, które trapiły filozofów*, „Nowe Książki” nr 3, 2006; wersja ilustrowana *An illustrated brief history of western philosophy*, Blackwell, 2006.

Anthony Kenny w 1955 r. w Rzymie otrzymał święcenia kapłańskie, następnie pełnił funkcję wikarego w Liverpoolu. Doktorat obronił w 1961 r. w Oxfordzie. Wkrótce, podważając słuszność doktryny katolicyzmu, stanął na pozycji agnostyka i powrócił do stanu świeckiego (wedle prawa kanonicznego jego święcenia kapłańskie nie straciły ważności). W 1966 r., po poślubieniu Nancy Gayley, został ekskomunikowany. Od 1963 r. związany z Uniwersytetem Oxfordzkim – wykładał i pełnił różne funkcje we władzach uczelni. Gościł z wykładami na wielu uniwersytetach w Anglii i USA. Zasiadał w gremiach różnych instytucji i towarzystw naukowych, m.in. w radzie British Library, przewodniczył British Academy i Royal Institute of Philosophy. W 1992 r. królowa nadała mu tytuł *Knight Bachelor*. W 2001 r. wycofał się z działalności zawodowej. Za znaczący wkład do filozofii American Catholic Philosophical Association nagrodziło go w 2006 r. medalem *Aquinas Medal*.

⁷ *Chronology*, s. 319–320.

⁸ Przekład pol. 1968 (Biblioteka Klasyków Filozofii).

⁹ Przekład pol. 1994 (Biblioteka Współczesnych Filozofów).

¹⁰ *Abbreviations and conventions*, s. 321–326.

of mind, 9. Ethics, 10. Aesthetics, 11. Political philosophy, 12. God. Każdy z rozdziałów jest właściwie całością samą w sobie, co umożliwia czytanie wybiórczo, niekoniecznie strona po stronie.

Założmy, że zamieszczonymi w tekście ilustracjami autor sugeruje szczególną dla niego ważność niektórych postaci i problemów. W tekst włączone zostały 34 ilustracje¹¹ czarno-białe, w tym 16 portretów. Brak kolorów wyraźnie uszczupla ich moc oddziaływania znaczeniowego, inspirującego kojarzenia, oraz estetycznego wrażenia, tracą również na skuteczności jako element mnemotechniczny przy lekturze, co jest dosyć istotnym problemem dla wielu czytelników zmagających się z tekstem filozoficznym.

Przyjrzyjmy się wybranym ilustracjom pod kątem przytoczonej wcześniej opinii o trafności ich doboru wyrażonej przez recenzentów.

Zamiar umieszczenia portretu filozofa w książce poświęconej historii filozofii nasuwa pytanie: z którego okresu życia wizerunek filozofa będzie odpowiedni?

A. Kenny wybrał kilka wariantów pod względem formalnym – portret malowany, fotografia, rysunek, karykatura, figura woskowa.

Pierwszym w zestawie pokazanych tu portretów jest portret młodej, pięknej „Harriet Taylor, inspirer, collaborator, and eventually wife of J.S. Mill” (s. 10, 1. Bentham to Nietzsche)¹². Harriet, to nie tylko ukochana Milla (poślubił ją po 20 latach oczekiwania, kiedy wreszcie została wdową!) i intelektualna muza, ale, wedle samego Milla, inspiratorka i rzeczywista współautorka jego zasadniczego dzieła *O wolności* (1859)¹³, jak też *O podległości kobiet* (tekst napisany w 1861, opublikowany w 1869)¹⁴ – publikacji będącej ukoronowaniem długiej kampanii Milla na rzecz równouprawnienia kobiet i prawa wyborczego dla nich. Jego niezłomność w tych postulatach stała się tematem karykatury Milla zamieszczonej w 1876 r. na łamach opiniotwórczego czasopisma „Punch” (s. 276, 11. Political philosophy) przytoczonej tu jako ilustracja do kwestii utylitaryzmu i liberalizmu. Karykatura ta dosadnie oddaje pogardliwe nastawienie tłumu mężczyzn do grupy kobiet prowadzonych ulicą przez Milla. Od opublikowania tej karykatury minęło prawie 125 lat! I mimo heroizmu intelektualnego w tym czasie wielu wybitnych postaci podobnych Harriet i J.S. Millowi, rezultaty ich wysiłków w skali globalnej wioski są niestety nikłe. Problem wolności dla wszystkich niezależnie od płci, rasy, statusu i przekonań nadal pozostaje otwarty, także jako problem filozoficzny.

¹¹ *Illustrations*, s. 334–337; w spisie przy wielu pozycjach znajdują się informacje dotyczące źródła, z którego zaczerpnięto ilustracje, ale brak danych o twórcach.

¹² Namalowany przez nieznanego artystę ok. 1834 r. jest przechowywany w National Portrait Gallery w Londynie. W internetowym katalogu galerii należy szukać „Harriet Mill”. W oryginale suknia czarnookiej i czarnowłosej Harriet ma kolor złoty, bufa – biały.

¹³ Przekład pol. nakładem tłumacza, Lwów 1864; nowy przekład – PWN, 1959 (Biblioteka Klasyków Filozofii); Akme, 1999 (Biblioteka Filozofii Klasycznej).

¹⁴ Przekład pol. Gebethner i Wolff, 1886; wersja uwspółcześniona *Poddaństwo kobiet*, Znak, 1995 (Demokracja. Filozofia i Praktyka).

Pozostańmy przy Millu. Całostronicowa fotografia Milla w towarzystwie dostojnie prezentującej się młodej kobiety, którą jest jego pasierbica Hellen (po śmierci Milla opublikowała jego pisma poświęcone religii), widnieje przy omówieniu teizmu Milla (s. 300, 12. God).

Darwina oglądamy w zjadliwej karykaturze teorii ewolucji w podrozdz.: *Creation and evolution* (12. God) traktującym o darwinizmie, zaczerpniętej z „Puncha” z 1882 r. (s. 303) – oto Darwin, jako znękany starzec, siedzi w środku okręgu, po którym wędrują małpy stopniowo przekształcające się z dżdżownic w człowieka, podpis pod karykaturą: „Man is but a worm”. A. Kenny podkreśla fakt, że karykatura pojawiła się w 22 lata po wydaniu *O powstawaniu gatunków*¹⁵. Przypomnijmy niedawne dyskusje o nauczaniu darwinizmu w szkołach. Ale w miarę postępu nauki i technologii pojawia się nowe podejście do problemu powstawania życia i granic ludzkiego poznania.

Problem wiary, wątpienia i potrzeby autorytetu opatrzone ryciną przedstawiającą Piusa IX ogłaszającego *ex cathedra* dogmat o nieomyślności papieża podczas I Soboru Watykańskiego w 1870 r. (s. 152) podpisaną krytycznym osądem tego wydarzenia wyrażonym przez Peirce’a: „The method of authority”. Rycina jest ilustracją do podrozdz.: *Peirce on the methods of science* (6. Epistemology), gdy zdjęcie starego Peirce’a z długą, białą brodą w towarzystwie drugiej (młodej) żony Juliette umieszczono w podrozdz.: *C.S. Peirce and pragmatism* (s. 36, 2. Peirce to Strawson).

Sytuacja z Benthamem jest nieco inna. Oto w podrozdz.: *Bentham’s utilitarianism* (1. Bentham to Nietzsche) znajdujemy reprodukcję planu słynnego projektu idealnego więzienia (panopticon) o wysokim stopniu zabezpieczeń opracowanego przez Benthama (s. 3), zaś zdjęcie jego figury woskowej sporządzonej po jego śmierci i eksponowanej w specjalnej, otwartej skrzyni w University College w Londynie (podobno robi niesamowite wrażenie na zwiedzających) wpięto w podrozdz.: *Utilitarianism and liberalism* (s. 272, 11. Political philosophy).

Kierkegaarda zapamiętamy z pośmiertnego rysunku wykonanego przez Vilhelma Marstranda (s. 19, 1. Bentham to Nietzsche).

Miłą odmianą wśród wizerunków starców są fotografie Ayera (s. 61, 2. Peirce to Strawson) i Wittgensteina (s. 213, 8. Philosophy of mind) w wieku średnim.

Do ilustracji podrozdz.: *Faith vs. alienation* (12. God) posłużyło dzieło Gustava Doré z 1886 r. przedstawiające ofiarę Abrahama – Abraham towarzyszy we wspinaczce na górę Izaakowi niosącemu na ramieniu gałęzie na ognisko (s. 294). A. Kenny relacjonuje tu poglądy na temat wiary i alienacji Hegla, Feuerbacha, Marksa, Schopenhauera, Kierkegaarda, przywołując też ze Starego Testamentu

¹⁵ Przekład pol. 1873; inny 1884–5; wznowienia Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1955 (Biblioteka Klasyków Biologii); De Agostini: Alтая, 2001 (Arcydzieła Wielkich Myślicieli).

fragment o ofierze Abrahama (Gen. 22: 1–10). Kończącą kwestię stanowi postawa egzystencjalistów – Jaspersa i Sartre’a – wobec wiary i alienacji.

W podrozdz.: The death of God and the survival of religion (s. 311, 12. God) zaskakuje fotokopia pokwitowania opłaty „za wiarę w Boga” (wystawiono je w 1974 r. w ZSRR) umieszczona przy rozważaniu o Bogu, dowodach na istnienie Boga, atrybutach boskości w ujęciu Nietzschego, Jamesa.

Ozdobą podrozdz.: Kierkegaard on music (s. 260, 10. Aesthetics) jest estetycznie zaprojektowany afisz zapowiadający premierę *Don Giovanniego* Mozarta w Pradze w Teatrze Narodowym 29 X 1787 r. („Oggi, per la prima volta”), którą to operę Kierkegaard uważał za szczyt możliwości twórczych, za dzieło doskonałe, dostarczające ekstatycznych wrażeń, zapewniające kompozytorowi nieśmiertelną sławę.

Motyw z innego dzieła operowego – *Tristana i Izoldy* Wagnera – przedstawiony na litografii Franza Stassena (s. 175) – Izolda wręcza Tristanowi fatalny napój – znajdujemy w podrozdz.: Metaphysics and teleology (7. Metaphysics) referującym problem poczynszy od ujęcia Arystotelesa poprzez koncepcje Karzejusza po Darwina.

Trzeba przyznać, że materiał ilustracyjny (z konieczności omówiony wybiórczo) znakomicie spełnia swą rolę w obranej przez autora organizacji materiału książki, tym bardziej że została zachowana właściwa proporcja między objętością tekstu i liczbą ilustracji.

Philosophy in the modern world opatrzona jest bibliografią uwzględniającą opracowania i przekłady anglojęzyczne.

Pojemny indeks zawiera nazwy osobowe, tytuły dzieł, kierunki filozoficzne, pojęcia, zjawiska i przedmioty.

Koncepcji snucia historii filozofii i interpretacji myśli filozoficznej jest wiele. *Philosophy in the modern world* może być czytana zarówno w aspekcie porządkowania konkretnych idei i faktów, jak też w aspekcie inspiracji do dysputy.

Jest świetnym przykładem nowoczesnego uprawiania historii filozofii.

Mając na względzie wykształcenie i praktykę autora w zakresie teologii, filozofii, jego osobowość, błyskotliwość intelektualną i wybory życiowe, teza „*philosophia vitae magistra*” znajduje tu nader przekonujące uzasadnienie i uwiarygodnienie.

Irena Bednarz